

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелзэн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyn.ru

Садар өртээ
хостуг

12+

№ 35
(19666)

2023 чылдың
май 17
среда

Хүннүң үнери — 04:48
Ажары — 20:29
Хүн дурту — 15:41

Өг-бүле – келир үениң үндезини

Материалды 2-ги
арындан номчуур.

бүле – ёзу-чаңчылдарның кадагалакчызы" деп номинацияга тиилекчи болган Өвүр кожууннун төлээлери Мерген, Чодураа Кууларларның өг-бүлези Чазак
азының оралакчызы Орлан Сарыглар-биле.

/ Мөңгүн-кыс САЛБЫРЫННЫҢ тырттырган чуруу.

Ажыл-ишчи бии-хемчилер

Республиканың төп кожууннарының бирээзи Бии-Хем кожууннун көдээ
ажыл-агыйында бо хүнде байдалының дугайында ук кожууннун көдээ
ажыл-агый эргелелиниң даргазы Александр Монгуш таныштырган...

/ 5-ки арында

Казах фильм тиилекчи болган

ТР-ниң Культура яамызы болгаш Камбы-лама эргелелиниң, Чаа чүүл чогаады-
рынче угланган школа болгаш "Улан УФК" хей-ниити организациязының детким-
чези-биле II-ги Делегей чергелиг сарыг шажын кинофестивалы болган...

/ 8-ки арында

455

муң анай-хураган республикада
бо чазын камгалап алдырган.

Өг-бүле – келир үениң үндезини

Май 15 – Бүгү-делегейниң өг-бүле хүнү. 1993 чылда Каттышкан Нациялар Организациязының эгелекчи саналы-биле ол хүннү Өг-бүле хүнү кылдыр тургускан. Ук байырлалга тураскаадып чылдың-на "Чылдың өг-бүлези" деп Бүгү-российжи мөөрей болуп эртип турар.

Ук мөөрейниң регионалдыг чадазынга тиилекчи болган 15 өг-бүлени май 15-тиң хүнүнде Өг-бүле сесерлиинге шаңнап-мактаан. Олар "Хөй ажы-төлдүг өг-бүле", "Аныяк өг-бүле", "Суур черниң өг-бүлези", "Алдын өг-бүле", "Өг-бүле – ёзу-чаңчылдарның кадагалакчызы" деп номинацияларга тергип болганнар. Мөөрейге киржири-биле Тываның Өвүр, Бай-Тайга, Сүт-Хөл, Чөөн-Хемчик, Чаа-Хөл, Чеди-Хөл, Тожу, Тере-Хөл кожууннарындан 22 чагыг кирген. Эң-не хөй киржикчи Тожу кожуундан болган. Ооң төлээлери 5 номинацияның шуптузунга киришкен.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының оралакчызы Орлан Сарыглар "Чылдың өг-бүлези" мөөрейниң регионалдыг чадазының I чергениң дипломнарынга төлептиг болган өг-бүлелерге байырын чедирген.

Тыва Республиканың "Алдын өг-бүлези" деп төлептиг атты Тожу кожуундан Евгений, Кетеван Абрамовтарның өг-бүлези алган. Олар 33 чыл дургузунда аас-кежиктиг чурттап чоруурлар. Кайызы-даа күш-ажылдың хоочуннары. 2 уругну төлептиг кижилер кыл-

дыр кижизидип өстүрген.

Буян, Надежда Кара-Донгактарның өг-бүлези боттарының ажы-төлү-биле кады немей азырап алган уругларын база кижизидип турарлар. Өг-бүле ниитизи-биле 9 уругну өстүрүп турар. Олар кады чурттаа-ла, 23 чыл болганнар. "Хөй ажы-төлдүг өг-бүле" деп номинацияның дээди шаңналын алганнар.

"Аныяк өг-бүле" деп номинацияга Бай-Тайга кожуундан Шораан, Айслана Хертекттерниң өг-бүлези төлептиг болган. Оларның өг-бүлезинден дөрт ажы-төлү ынакшылга бүргедип өзүп олурарлар. Онзагай талазы – кадык амыдыралды доктаамал суртаалдап турарлар. База-ла Тожу кожуундан үш уругнуң аас-кежиктиг ада-иези Константин, Татьяна Константиновтарның өг-бүлези "Суур черниң өг-бүлези" деп атка төлептиг болганнар.

Шаңналдар аразындан эң-не онзагай "Өг-бүле – ёзу-чаңчылдарның кадагалакчызы" деп хүндүлүг атты Өвүр кожуундан Мерген, Чодураа Кууларларның өг-бүлези чаалап алганнар. Олар 30 чыл дургузунда өг-бүлезиниң ёзу-чаңчылдарын кадагалап чоруурлар. Ол ышкаш 2 уругну кижизидип-өстүрүп турар төлептиг ада-ие.

Тергип өг-бүлелерниң, I чергениң дипломнарының эдилекчилериниң чуруктары бүдүн чыл дургузунда Өг-бүле сесерлиинде "Хүндүлелдин самбыразынга" хоорайның девискээрин чараштап турар.

Ийги болгаш үшкү чергениң дипломнарын Кызыл хоорайның баштыңы Ирина

Казанцева болгаш Тываның Адалар чөвүлелиниң даргазы Хонук-оол Монгуш тывыскан.

"Алдын өг-бүле" деп номинацияга 2-ги черни Чөөн-Хемчик кожуундан Николай, Светлана Санааларның, а үшкүзүңге Тожу кожуундан Баян-оол, Сендажы Колдарның өг-бүлези төлептиг болганнар.

Чеди-Хөл кожуундан Айдың, Солаңгы Ховалыглар "Аныяк өг-бүле" деп номинацияга II чергениң, а Кызыл кожуунун төлээлери Белек, Инга Чүлдүмнер III чергениң дипломнарын алганнар.

"Суур черниң өг-бүлези" деп төлептиг атты алганы дээш Улуг-Хем кожуундан Артыш, Рада Быштак-оолдарның өг-бүлези II

чергениң, Өвүр кожуундан Оскал-оол Керттикпен, Белекмаа Монгуш олар III чергениң дипломнары-биле шаңнатканнар.

"Өг-бүле – ёзу-чаңчылдарның кадагалакчызы" деп номинацияга Чеди-Хөл кожуунун төлээлери Айдыс биле Чодураа Иргиттерниң өг-бүлези 2-ги черге, а Тожу кожуундан Сылдыс, Меңги Тойлулар 3-кү черге төлептиг болганнар.

Тес-Хем кожуунун төлээлери Аяс Уштулан биле Шончалай Кыргыс база Тожу кожуундан Алдын-оол, Аяна Хомушулар "Хөй ажы-төлдүг өг-бүле" деп номинацияга 2-ги, 3-кү черлерни ээлээн-нер.

Шаңнал-макталдарны

тывыскан соонда, Тываның улустуң артизи Станислав Ириль "Авамның амданныг шайы" деп ырызы-биле тергип деп илереттинген өг-бүлелерге төлептиг ада-ие болуп чорууру дээш, төөгүтү хүнде хөгжүмнүг байырын чедирген.

Республикада төлептиг өг-бүлелерни илередип, шаңнап-мактап турары өөрүнчүг. Кандыг-даа сайзырал, кижизидилге өг-бүлелер эгелээр болганда, шак мындыг хемчеглер келир үеде төлептиг салгалдарның өзүп-көвүдээринге кончуг ужуру-залыг болуру чадапчок.

/ Чыжыргана СААЯ
Чуруктуу Күш-ажыл болгаш социал политика яамызындан алган

Одалга сезону доозулган

Майның 15-тен эгелээш, Тываның төп одалга системалыг хоорай, суурларының хөй кезинде одалга сезону доозулган. Чүгле Хову-Аксы суурда соок болганындан котельнаязы майның 30-ге чедир ажылдаар.

Республиканың Чазак-ТР-ниң Одалга болгаш энергетика яамызының бергени, 2022–2023 чылдың кыжынында ЧЭК база ЧКА бүдүрүлгелериниң ажыл-чорудулгазының түңнелдерин чугаалажып тура, ындыг шиитпирни үндүрген.

Кышкы сооктар үезинде шупту котельнаялар база ЧЭТ кандыг-даа үрелиишкин чокка ажылдап, чуртталга бажыңнарын болгаш социал объектилерни чылыг-биле хандырганын яамы илеткээн. Регионун энергетика системазы ниитизи-биле технолог хажыдышкыннар санын 18,1 хуу эвээжеткен. Сезон дургузунда ниитизи-би-

ле 212 хажыдышкын болган, доктааткан нормадан эвээш, ортумаа-биле 53 минута иштинде оларны ол дораан чайлаткан.

Төлчүткен чылыг хандырылганың системаларына сентябрьдан майга чедир 56 таварылга болган, ооң 34-ү – Ак-Довурак, Шагаан-Арыг хоорайларның, Хову-Аксы биле Чаа-Хөл суурларның чылыг четкилеринге. Ооң кол чылдагааны – четкилерниң элп эргилээнинде.

Специалистерниң медээзинден алырга, сөөлгү 10 чылдың бир чылында-ла шупту четкиниң чүгле 2 хире хуу-зун чаартып турар, ол чылыг хандырылга системазының идегелдиг магадылалын чедир бербейн турар. Аварийлиг албаннарның үешаанда хөделгенинден, септелге кылыр материалдыг курлавырларның барындан, улуг үрелиишкиннер болбаан.

Котельнаялар болгаш ЧЭТ-терни хөмүр-биле доктаамал хандырап ажыл төлчүткен чылыг ханды-

рылга системазының турум ажылдаарына идиг болган. Сезон дургузунда оларже 254 муң тонна одаар чүүлду чарыгдаан. Кыш дургузунда шупту бүдүрүлгелер чогуур хөмүрнү курлавырын алган. Печка одаар бажыңнары хөмүр-биле хандыраарының айтырыын республиканың Чазак онза хыналдага алган. Уургайдан хөмүрнү муниципалдыг одаар чүүл складтарына сөөртүп чедирерин организастан, оон хөмүрнү тургускан өртек-биле садып-саарган. Регионда ниитизи-биле 33 складтар ажылдап турар. Одалга сезону эгелээрге ол складтарже 124,1 муң тонна хөмүрнү чедирген. Бөгүндө ында 115 тонна хөмүр арткан.

Одалга сезонунуң үезинде улуг айыылды тургузуп болур чидиг айтырыгларны база хуралда көргөн. Ажыглаан курлавырын төлөвези – эң чидиг айтырыг. Чырык энергиязы болгаш чылыг дээш бюджет албан черлериниң ниити өрөзи апрель эгезин-

де 1,7 млрд рубль ажа берген. Эрткен кыштың үезинге деңнээрге, өрө 12 хуу кызырылган, ындыг болзажок ЧЭК бүдүрүлгелери боттарының объектилерин кышка белеткээринге улуг бергедээшкин-нерге таваржып турар.

2023–2024 чылдың одалга сезонунга белеткел ажылдары ам эгелээн. Сентябрь эгезинге чедир кылыр ужулуг соңгаарладып болбас эң чугула айтырыгларны айтыкан. Кызылдың мэриясы база Тываэнерго дачалар ниитилелдерин энергетиктерниң балансызынче шилчидер дугайында айтырыгны шиитпирлээрин саналдаан. Ак-Довурак болгаш

Шагаан-Арыг хоорайларның чурттакчыларының чылыг четпес деп хомудалдыг хөй квартиралыг алды бажыңында суг базышкынының дерг-херекселдерин өйлеп, бажың иштиниң чылыг хандырап четкизин солуурун чугаалашкан.

Келир кыштың белеткел ажылдарының планында шупту бир муң хемчеглерни боттандыраарына 337 млн рубль көрдүнгөн, ооң 100 саязын республика тывар ужурулуг. Бо неделяда майның 15–20-де чылыг четки хоорзаларының быжыын хынаарына бажышкын бээр шенелдени чорудар.

/ Тываның Чазаның парлалга албаны

Часкы хову ажилдары эгелээн

Тываның Каа-Хем, Чеди-Хөл база Таңды кожуннары часкы тарылгаже кирген.

Май 12-нің хүнү-биле алырга, 660 гада тараа культурала-рын, азы планның 1,6 хуузун 100 гада — арбайны, 240 гада — кызыл-тасты тараан. Виктор Пироговтуң, Радик Мукузуктуң, Александр Боровиковтуң база Эчис Хуурактың ажил-агый-лары — хову, шөлдерде. Республиканың тарылга шөлдеринден база Тываның гидрометеорология төвүнүң сынадындан алырга, республикага чер ажилдары өрткөн чылдындан арай арайтап, майның 15-те калбаа-биле эгелээр.

Тываның Баштыңы Владислав Ховалыгның даалгазы езугаар арга-дуржулгалыг агрономнар кирген тускай комиссия тарылга ажилдарын хыналда-да алган. Тываның Чазаның Дагазының агроулетпүр тала-ы-биле оралакчызы албан-түзүлгениң күүседикчизи Алик Монгуш Көдээ ажил-агый

ямызының специалистери-биле кады үнүүшкүннери организастан. Дүжүт ажаал-дазынга салдарны чедирер агротехнологтуг хуусаалар-ны база чурумну сагаанын хынаар.

Бо чылын үнүш ажаакчы-ларынче республика 62 млн ажыг рубльди тускайлаан. 21

ажыл-агый боттарының тараа культураларын өстүреринге акшаландырышкынны алган болза, картофель болгаш ногаа бүдүреринге субсидия-ны 16 ажил-агый база 4 хууда дузалал ажил-агыйлары алыр. Шынарлыг үрезин ажил-агый-ын деткээн субсидияны бир ажил-агый алыр. База бир

ажыл-агый тараа культурала-рын бүдүрүп, садып-саарарын-га субсидияны алыр. Бо чоокку хүннерде мал чиир культура үрезиннерин садып алырынга субсидияны 70 хире кижиге алыр болза, 75 кижиге гектарлап дет-кимчени алыр.

Республика девискээрин-де часкы ажилдарга белеткел

үезинде түр үениң хову тур-лагарын тургузуп, сүт бу-галарын база хем уннарын аштап, сугат системаларының кол дөзүн дуй үнүп келген күскү ыяш-дашты хирээлеп, чок кылыр ажилдар чоруп турар.

Красноярск край база Хакас Республика-биле 5400 тонна үрезин садып алыр керээ чар-дынган, сөөртүлгө ажилдары эгелээн. Бии-Хем, Улуг-Хем, Чеди-Хөл, Таңды, Өвүр, Чаа-Хөл, Чөөн-Хемчик, Бай-Тайга база Сүт-Хөл кожуннарның ажил-агыйларынче муң ажыг тонна үрезинни чеди-рип, дүжүргөн. Тус черниң бүдүрүкчүзү Михаил Санников бо чылын 700 тонна кызыл-тас база кырлыг-кара үрезини-биле республиканы хандырга-нын сагындыраал.

Оон аңгыда, республиканың кожуннарнынче кара хөзүннү база органиктиг чемишчи-дилге сөөртүп, көдээ ажил-агый техниказының байдалын график езугаар хынап турар.

/ Тываның Чазаның парлалга албаны.

Тывада мал оолдаашкыны адакталган

Республиканың үш ко-жунунда шээр малдың массалыг оолдаашкы-ны адакталып турарын регионнуң Көдээ ажил-агый болгаш аъш-чем ямызы дыңнаткан. Барыын-Хем-чик кожун 58934 баш малдың чаш төлүн алгаш, планын 109 хуу күүсеткен. Өвүр кожун планын 96 хуу чедирип, 53568 баш анай, хураганны камга-ап алган. А чаа-хөлчүлөр 1839 баш анай, хураганны алган, планның 95 хуузу үүсеттинген.

Республика ниитизи-биле 540 муң хире баш анай, хураган-алыр ужурулуг, бо хүнде үүр малдың 84 хуузу оол-тукан, 455 муң баш чаш төл мгаллап алдыган. Хууда дузалал ажил-агыйларында мал колдуунда алган, 235 муң баш анай, раган төрүттүнгөн. Арат-раачын ажил-агыйлар 134 муң башты, көдээ ажил-агый ганизациялары 85 муң баш-камгалап алган.

Улуг бода малдың болгаш агый малдың оолдаашкыны да дооступ турар. Май 12-ге чир республиканың мал-ажыл-агыйлары 48 муң ш бызааны алган, ооң 37,2 муң — хууда дузалал ажил-агыйларыны, 8,4 муң — арат-раачын ажил-агыйларның, муңу — көдээ ажил-агый үрүлгелериниң.

Төрүүр белерниң 42 хуузу үткен, 17,5 муң баш ку-ну алган. Хууда дузалал ажил-агыйларында 8,1 муң

баш, арат ажил-агыйларында 6,3 муң баш, көдээ ажил-агый бүдүрүлгелеринде 3,1 муң баш кулунчактар немешкен.

Республиканың дээди болгаш ортумак өөредилге черлериниң сургуулдарын, чонну ажилга хаара тудар төптөр таварыштыр ажил чок хамаатыларны, шупту 2919 кижини сакман ажилдарынче эвилелдеп туткан.

Час узаанындан кыш-таглаашкынны онча-менди доозуп, мал оолдаашкынының үезинде ажил-агыйларны дет-киир сорулга-биле, Тываның Баштыңы Владислав Хо-валыг агаар-бойдустун байда-лындан элээн каражалаан кожуннарда дуза көргүзөр даалганы республиканың Көдээ ажил-агый болгаш аъш-чем ямызынга бергенин сагындыраал.

Республиканың курла-выр фондузундан 7 тонна сигенни Мөңгүн-Тайгаже чоруткан. Ону Мугур-Аксы биле Кызыл-Хая суурларда хууда дузалал ажил-агый-ларынга үлештирген. Кура-гинодан эккелген 79 дүрүг сиген биле 2 тонна суланы «Малчын», «Мөген-Бүрен» бүдүрүлгелерге база «Сайзы-рал» КБК-же чедирген. Кожун 230 шоодай хоолулуг мал чемин, 60 дүрүг сигенни база алган. Ынчап кээрге, Мөңгүн-Тайга кожуннуң шупту ажил-агыйлары 46,15 тонна сиген-ни, 2 тонна суланы, 11 тонна хоолулуг мал чемин алган.

Эрзин кожуннуң малчыннарының дилээ-биле, тус черниң ажил-агыйла-рынга 60 дүрүг сигенни, 12

тонна мал чемин тускайлаан. Муниципалдыг курлавыр фондузундан 200 муң рубль акшага 100 дүрүг саваңны саткан.

Тываның Көдээ ажил-агый ямызының кожун-нарда көдээ ажил-агый эргелелдериниң медээзинден алырга, республиканың ажил-агыйларында бода малдың ниити чидири 2,1 хуу, азы 4159 баш, а шээр малдың чидири 2 хуу, азы 22746 баш, чылгы малдың чидири 0,5 хуу, азы 535 баш болган. Адырда тургустунган байдал зоотехниктиг нормадан аш-тайн турарын, ведомствонун эксперттери тайылбырлаан.

/ Тываның Чазаның парлалга албаны.

Эптитг болгаш айыыл чок оруктарны тургузар дээш...

Тываның Орук-транспорт яамызы республиканың аргыжылга айтырын бүрүнү-биле харылап турар кол албан чери. Ооң ажил-чорудулгазы эң-не харысалгалыг болгаш көскү черни ээлеп турар. «Хөгжүлдениң им-демдээ шынарлыг оруктар» дээр-ле шын.

Тываның орук-транспорт комплекзиниң сайыды Шораан Чыргал-оол-биле яамының ажил-агыйының дугайында чугааны кылдывыс.

— **Шораан Александрович, яамының ажил-чорудулгазын кысказы-биле таныштырып көөр силер бе?**

— Тываның Орук-транспорт яамызында бо хүнде мээң-биле 12 кижиге ажилдап турар бис. «ТР-ниң автомашиналар оруун баштаар чер» ККА, «Орук шимчээшкенин организаастаар төл» КУБ, «Тыва авиашыгылар» КА РКБ албан черлери яамының иштинде кирип турар. Бо үш организацияда ниитизи-биле 218 кижиге ажилда хаара туттунган.

Орук болгаш транспорт яамызының эң-не кол харылаар чүүлү оруктарны септээр, оруктарны тудары болур. Чонун аргыжылгазынга эптитг болгаш айыыл чок оруктарны тургузары — хүлээлгевис. Оруктар ниитизи-биле үш кезекке чардыган. Федералдыг, регионалдыг болгаш муниципалдыг. Тывада чаңгыс-ла федералдыг орук бар. Ол дээрже Кызыл биле Өвүр кожунун аразында орук-тур. Регионалдыг дээрже кожуннар аразының оруктары. Муниципалдыг хевирге кожуннар иштинде оруктар хамааржыр.

— **Эрткен чылдың түңнелдери-биле таныштырып көөр силер бе?**

— 2022 чылдың март айда Тыва Республиканың Чазааның доктаалын езугаар 2023 чылда кол кичээнгей салыр ужурлуг үш угланышкын бар, бирээде, Кызыл хоорайның аэропорту чаагайжыдары. Бо хүнде ажилдың 75 хуузу боттанган.

/ Ш. Чыргал-оол.

2023 чылдың июнь 30-ге чедир ол ажилдар доостур ужурлуг. Эрткен 2022 чылда регионнар аразында ниитизи-биле 86 676 пассажирни аргыштырган. Ийде, хөй-ниити транспорту-биле аргыжарынга эптитг байдалдарны чонга тургузары. Эрткен 2022 чылда республика бюджетинде кирип турар акша-биле 36 транспортту саткан.

— **«Улусчу көвүрүг» төлөвилелдин боттанылганы дугайында чүнү чугаалап болур силер?**

— Республика иштинде чедери берге тайга-таскыл черлерде суурлар-даа, малчын аалдар-даа бар. Хемнер-суглар улгады бергенде, чидиг айтырыгларның бирээзи көвүрүглер апарын билер бис. Ынчангаш Тываның Чазаа «Улусчу көвүрүг» губернатор төлөвилелин ажилдап кылган. Эрткен чылдың түңнелдери-биле алырга, яамы 14 көвүрүгнү септел-лип чаарткан. Көвүрүг тудар ажилдарга ниитизи-биле 165 хамаатыны ажилга хаара туткан.

— **2022 чылдың орук ажил-агыйының түңнелдерин таныштырыптар силер бе?**

— Автомашиналарның регионалдыг болгаш муниципалдыг оруктарының септелге 48,51 хуу көрдүнген турган, херек кырында 49,45 хуу күүсеттинген. А хоорай иштинин оруктарын чаар-

тырынга планда 69,52 хуу көрдүнген болза, 68,29 хуу күүсеттинген. Ниитизи-биле 2022 чылда республикага национал төлөвилелдин деткимчези-биле 73 хемчегни организаастаан. Көвүрүглер — 31, оруктар — 39, хоорай иштинин оруктары — 8, суурларда — 31 болгаш 1 тротуар. Ниитизи-биле 98,68 км орук. 73 ажилдың 69-у холдан үнүп, доозулган, а 4-ү шилчири ажилдар болгаш ам-даа кылып турар.

— **Кызыл хоорайның аэропортуна хамаарыштыр чүнү чугаалап болур силер, Шораан Александрович?**

— РФ-тиң Транспорт яамызының 2021 чылдың октябрь 18-те бадылаан планын езугаар алырга, Кызылдың аэропорту кылырынга ийи чада бар. Бирги чадазы: аэровокзалдың самолет хонар шөлүн эде кылыры. Ийигизи, самолет хонар шөлдү дериг-херексел болгаш техника-биле чепселээр. Ажилдың баштайгы чадазын кылырынга керээ езугаар 242 сая рубль көрдүнген. Ооң 75 хуузу кылдыган. 2023 чылдың июньда ажилды дооскан турар ужурлуг. Ийиги чадазынга хамаарыштыр, 2022 чылдың декабрьда 278,0 сая рубльга керээни чаргаш, самолет хонар шөлдү дериг-херекселинге хамаарыштыр

ажылдарны чорудуп эгелей берген. 2023 чылдың декабрьда ук ажилды хүлээдири планда көрдүнген.

Оон аңгыда, суг транспорту база биске хамааржыр дээрзин сагындыраал. 2022 чылда республика бюджетинден 3,3 сая рубльди бо адырга аңгылаан. Акша-төгерики чедимчелиг шигээттинген деп болур.

— **Пассажирилге субсидиялар дугайында чүнү чугаалап болур силер?**

— Кызыл — Москва — Кызыл дээш ужуп турар рейстерниң субсидиязынга — 86,7 сая рубль, Красноярск, Новосибирск, Иркутск болгаш Улан-Удэ хоорайларның аразында аргыжылга 50,5 сая рубль көрдүнген турган. Федералдык акша-хөреңги долузу-биле шигээттинген.

— **Орук ажил-агыйының 2023 чылда мурнады күүседир ужурлуг кол ажилдарының угланышкыны чүнү ирги?**

— «Айыыл чок оруктар» национал төлөвилелге даянып алгаш, республика девискээринин оруктарын кылыр сорулгавыс ол. 2027 чылга чедир республиканың девискээринин 96,8 км оруун кылган турар ужурлуг бис.

2023 чылдың планы-биле алырга, Кызыл хоорайда Хавырга даанда эрткен чылын тургускан Будда бурганның

статуэзынга чедир канатты шөөри. Россиядан Кыдат-че Моолду болгаш Тываны тавараан орукту кылыры — республиканың экономиктиг хөгжүлдезин дазылындан эки талаже өскертиптер дээрзи билдингир. Абакан — Ак-Довурак, Чадаана — Ак-Довурак болгаш Кызыл — Эрзин аразының оруктарын «Чөлengiш четки төлөвилелиниң деткимчези-биле байдалын экижидер. Хемчик болгаш Улуг-Хем (Баян-Кол суурнун дужунда) көвүрүглеринге эдилгелерни кириер. «Айыыл чок оруктар» национал төлөвилелдин деткимчези-биле бо чылын 41,5 км орукту кылыр. Кызыл — Эрзин — Моол күүне кызыгаарының аразында оруктарның септелге 40 хүүнерде эгелей берген.

— **Септээр, кылыр оруктарны, көвүрүглерни шилиирде, чүнү барымдаалап ирги?**

— 2027 чылга чедир баш бурунгаар тургускан план езугаар ажилдап турар бис. Чурттакчы чонунун саны хөй, болганчок-ла орук озал-ондаа болур азы тус черниң чурттакчылары ук орукту септээринге хамаарыштыр хөй дилеглер, хомудалдар кириген дээш бүгү талазын өөренип көргөш шийтирни үндүрер бис. Орун азы көвүрүг кылырда, кылыр ажилдың хемчээлин, кайы хире материал чарыгдаттырын санааш, тускай сметаны тургузар. Ол бүгү документ болган соонда, аңаа чагырт акша-төгерики үндүргөш, ажилды кылып кириптер.

/ Айдың ондаа чугаалашка.

| МЕДЭЭ |

Тывага каайлы ажилдакчылары ужуражыр

Тываның Чазаанга российжи-моол кады ажилдажылга дугайында ажилчын ужуражылга болур.

Ужуражылгага республиканың Чазааның, Красноярскының каайлы албанының даргазы Василий Костомаров, Сибириниң каайлы эргелелиниң килдис даргазы Виктория Өлчей Моолда каайлы органның төлээлери киржир. Ийи чурт

аразында каайлы чериниң кады ажилдажылгазын, Кызылга агаар аргыжылгазын эрттирилге пунктузун сайзырадырын чугаалажыр.

Кызыл хоорайга май 17–18 хүннеринде Красноярскының каайлы албанының, Моолдун каайлы органның төлээлери ужуражылгаларны эрттирер.

Аңаа «Хандагайты», «Боршоо» хөй талалыг эрттирилге пунктуларының

чаартып кылганын, ооң эргебайдалын өскерттириниң, кызыгаар таварыштыр кады ажилдажылганын, садыг-экономиктиг харылзааларның, кызыгаар чоогунда девискээрлерни сайзырадырының дугайында чугаалажыр.

Амгы үеде Тыва Республикада российжи-моол кызыгаар таварыштыр автомашиналар эрттирер Цагаан-Тологой, Шара-Сур, Хандагайты деп үш пункт

ажылдап турар.

Хандагайтыда эрттирилге пунктузун таварыштыр улуг аргыжылга оруун белеткээр-биле, 2022 чылда ону чаартып кылып эгелээн.

Бо эрттирилге пунктузунун эргебайдалын өскерттиргө, чүгле Россия биле Моолдун эвес, а даштыкы чурттарның хамаатылары ол эрттирилге пунктузундан аргыжып болур апар.

Ооң-биле чергелештир

Кызылдың аэропортуна агаарның эрттирилге пунктузун болур-чогуур дериг-херекселдер-биле чаартып кылыр ажилдар чоруп турар. Аэропортка ол пункт ажилдай бээр, республиканың найысылалы, Моолдун теву Улан-Батор хоорай болгаш Кыдат-биле делегей чергелиг авиа аргыжылга эгелей бээр.

/ Р. ДЕМЧИК
белеткээр.

көдээниң хөөннери |

АЖЫЛ-ИШЧИ БИИ-ХЕМЧИЛЕР

спубликаның төп
жууннарының бирээзи
и-Хем кожуунунуң көдээ
ыл-агыиында бо хүнде
далының дугайында
кожуунунуң көдээ ажил-
ий эргелелиниң даргазы
ександр Монгуш таныш-
рган.

АРАЖЫ АРАТТАР

Бо чылын бистиң кожуун-
417 гектар шөлге часкы
ылга ажилдарын чорудар.
иштинде тараа культура-
ын 937 гектар шөлге 3125
арга мал чемин, 160 хире
ар шөлге картофель, 15
гектарга ногаа аймаан
тур.

Бо хүнде кожуунунуң көдээ
л-агыиларының хөй кезии
а тарыыр шөлдериниң 80
хуузу белеткеп алган,
анын бо 3 хонук дургузун-
елеткээш, бо неделяның
инде тараа үрезинин
ыл эгелээр. Мал чеминиң
еткелин далашпайн,
ның 20 соонда чорудуп
ээр бис.

истиң кожуунда тарылга
дары чорудуп турар улуг
а-агылар бар. Чижээ-
ге, Сергей Кривоускунуң
а-агыл-агыи-дыр. Олар
лын 600 гектар шөлге
лга ажилын чорудар
ныг. Бо хүнде шөлүнүң
ектарын чардырып бе-
п алган. Хөргүн чемиш-
гезин садып алыр дээш,
артында организация-
иле керээлери чарып
50 тонна чемишчидил-
садып алган, ам оозун
үп эккээр дээш, машина
кеп турарлар. Келир не-
да тарып кириптерлер.
бек Монгуштуң арат
а-агыи база бир улуг
а-агыиға хамааржыр.
ыл-агыи 400 гектар
үң 150 гектарын чарды-
лган, ам тараа чажарын-
еткенип турар. Хөргүн
чидилгезин база садып
алганнар.

ышкаш Мерген Серен
ктар шөлге тарылга
дарын чорудар планныг.
ктар шөлге тараа, арт-

канынга мал чемин тарыыр.
Айдың Соскал Тарлаг суму-
зунда тараа шыгжаар склад
кылып эгелей берген. Ооң-
биле чергелештир 200 гектар
шөлүнүң чартыынга тараа,
өскезинге мал чемин олур-
тур. Бо ажил-агылар тараа
шөлдерин чардырып белеткеп
алганнар, бо хүннерде үрезин
чажар ажилдар эгелээр.

МАЛ ЧЕМИН КӨВУДЕДИР

Арткан араттарывыс чүгле
мал чеми тарыыр кылдыр
белеткенип турар. Чүге дизе
бо чылын кыштаглаашкын
берге болган. Ынчангаш ооң
түңнелин өөренип көргөш,
бо чылын мал чеминиң
шөлдерин улгаттыргаш, хөйү-
биле белеткээр деп планнап
турар бис.

Бо чылын араттарывыс
аңгы-аңгы көдээ ажил-агыи

программаларына киришкеш,
боттарының акша курлавырын
салып тургаш, 8 чаа трактор
садып алыр аргалыг болган.
Ниитизи-биле часкы хову
ажылдарына 18 машина-
техника киржир, ооң иштинде
7 улуг К-700 деп тракторлар
бар. Ол тракторлар бо хүнде
ажылдап кирипкен: черлерни
чардырып, чымчактап турар.
Үрезин чажар машиналар
база белен, үези кээрге,
кожуп алгаш ажилдап кирип-
терлер.

Үрезин талазы-биле ниити
хереглеливис 506 тонна тараа
үрезини. Бо хүнде Красноярск
крайның тараа ажил-агыи-ла-
рындан 224 тонна үрезинни
садып алган бис, ол дээрге
колдуу чарты-дыр. Бо хүнде
тараа үрезинин 100 хуу киир
сөөртүп алган бис.

Бо чыл соок болгаш хары

улуг кыш болду. Май айның
эгезинде безин ховуларга хар
чыткан. Ооң эририн манап
алгаш, май 9 соонда шык
бастырып эгелей бердивис.
Чамдык синоптиктерниң ме-
дээзи-биле алырга, июнь ай
изиг, июльда чаар деп турар.
Ынчангаш агаар-бойдустуң
аайы-биле тарып алган тараа-
выс кургап, кадып кагбазы-
биле, июньнуң изиг үези эрте
бээрге, үнер кылдыр, бичии
орайтадыр тарыыр бодап
турар бис. Эрткен чылын
арай эрте, апрель 27-29
хүннеринде тарылганы эге-
лээн бис. Каңдаашкынныг чай
болганы-биле түңнели багай
болганы билдингир.

МАЛ АЖЫЛ-АГЫИ

Кожуунда шээр мал 32 муң
597 баш, ооң иштинде төрүүр
мал — 17 муң. Шээр малдың
оолдаашкыны бо чылдың 1-ги
квартилында 79 хуу болган.
Хары улуг, соок кыш болган,
оон час база орай дүшкен.
Ооң түңнелинде, шээр
малдың 3 хире хуузу чиди-
рген бис. Мал чемин күскү
үеде чедер кылдыр белеткеп
алган-даа болзувусса, агаар-
бойдустуң байдалы-биле
малга когаралдыг болду.
Чүгле малдың чеминден эвес,
агаар-бойдустан база хамаар-
жыр болуп турар.

Бистиң девискээрде эң-не
хөй мал-маганныг чер Се-
серлиг сумузу, ында 50 ажыг
коданда 5 муң ажыг шээр мал
бар. Сесерлиг сумузуна час
эң-не бир дугаар дүжер, хар
база улуг дүшпес. Ынчангаш
ол сумунуң малы дыка хора-
вас. Ишкээр талазында, тайга
эдээ черлерде сумуларга
берге, харының кылыны улуг
50-60 см чеде бээр. Ол хире
кылын харлыгда, шээр малды
одарже үндүрүптерге, кылаш-
тап шыдавайн баар. Ынчан-
гаш чүгле тургуза азыраар
байдалга таваржып кээр бис.
Ол черлерге малдың хорааны
хөй.

Бода мал бистиң девис-
кээристе 13 муң чедип
турар. Бо чылдың бирги квар-
талында бода малдың төлүн
31 хуу алган бис. Малдың
кыштаглаашкыны берге
байдалга эрткен болгаш,

» Би-Хем ко-
жуун сүт бол-
баазырадыр талазы-
биле республикада
көскү кожуун болгай.
Ында шаандагы се-
ментал уксаалыг
малдардан арткан
сүткүр инектер хөй.
Чайгы үеде бир бода
малдан 8-12 литр
чедир сүттү саап
турар.

2 хире хуузу өлүп-хораан.
Санаашкынны чартык чылдап
кылып, чүге дизе статистика
аайы-биле чизе номун июнь
1-ден июль 1-ге чедир санап
дооскан турар. Чоннуң шупту
мал-маганын чизе номунга
санап үндүрүптер бис. Ынчан
шупту саннар үнүп кээр.

Мыйыстыг бода мал база-
ла Сесерлиг сумузуна хөй,
2 муң ажыг хире мал. Арткан
сумуларда 800-тен 1000 ажыг
чедир бода мал бар.

Кожуунда чылгы саны 8
муң ажыг. Бо хүнде ооң 9 хуу-
зу төрүпкен. Чылгы малдың
төрүлдөзи шөйлүп турар,
сан-түңүн үндүрери арай элек.
База-ла Сесерлиг, Аржаан
сумуларында чылгы малдың
саны хөй.

УЮКТА, АРЖААНДА...

Бистиң Би-Хем кожуун сүт
болбаазырадыр талазы-биле
республикада көскү кожуун
болгай. Ында шаандагы се-
ментал уксаалыг малдардан
арткан сүткүр инектер хөй.
Чайгы үеде бир бода малдан
8-12 литр чедир сүттү саап
турар.

Уюк сумузуна сүт-бараан
фермазы бар. Ооң удуртук-
чузу Аяс Түлүш. Бо ферма-
да 200 хире бода мал бар.
Оларның 120-зи бүдүн чыл
дургузунда саар инектер.
Сүдүн саггаш, болбаазы-
раткаш, саваларга куткаш,
садыг-саймаанда сатпышаан,
кожуунуң социал объектиле-
рин база сүт-биле хандырып
турар. Ында чүгле сүт эвес,
сүттен болбаазыраткан про-
дукцияны: творог, сметана,
саржак, өл ааржы, тыва арага,
курут база өске-даа продук-
цияны бүдүрүп турар.

Ол ышкаш Аржаан суур-
да Лера Чамзының сүт бол-
баазырадыр биче цеге бар.
Бо арат кыштагларында
малының сүдүн, ол ышкаш
чондан сүттү хүлээвишаан,
сүттү болбаазыраткаш, са-
дыглар болгаш социал албан
черлеринде садып-саарып
турар.

/ Алдынай СОЯН
белеткээн.

Оруунуң өртээн төлөп бээр

Санаторий-курорттарга эмнедип чораан 335 кижиниң аай-дедир оруунуң өртээн төлөп берген. Шак ыңдыг сорулгаларга 2023 чылда 7 миллион ажыг рубль үндүрер дээрзин Тывада Социал фондунуң салбыры медеглээн.

Федералдыг болгаш регионалдыг чиигелде деп ийи аңгы болур. Регионалдыг чиигелде дээрге чүггө чурттап турар черинде социал камгалал албанының талазындан ачы-дузадыр. Федералдыг чиигелде дээрге күрүнө бюджетинде көрдүнгөн ачы-дуза болур. Бо чиигелде бүгү чурттуң девискээринге күштүг болур. Чижээлээрге, федералдыг чиигелде алыр улус дараазында «Бөлүк социал хандырылганы» боттуу-биле алыр эргелиг:

Эмчиниң берген рецептизи-биле халас эм алыр;

Инвалид уругларның тускай аш-чеми, медицина херекселерин халас алыр;

Санаторий-курортка эмнедири-биле халас путёвка алыр;

Хоорай кыдында черлерге демир-орукка халас аргыжар;

Өске хоорайда эмнедир черинге барып чедер аай-дедир оруу халас болур.

Регионнуң Кадык камгалал яамызының бижии-биле кайы-бир хоорайда санаторий-курортка эмнедип алыр дээн болза, орук чоруур документтерин Социал фондуга кылдырар уjurлуг.

Чиигелде алыр кижиниң билдириш-кинин, ооң бодунуң азы ооң бүзүрелдиг төлээзиниң паспортун, Кадык камгалал яамызының берген хоолгазын, орук чоруур № 2 талоннуң бодун көргүзөр.

Билдиришкенин Госуслуга порталындан чорудуп болур. ТР-де Социал фонд салбырының клиентилер-биле ажилдаар албанынга боду чеде бергеш, дужаап болур.

Социал фонд билдиришкенин сайгарып көргөш, федералдыг чиигелде-биле орук чоруур документини (талонну) ап бээр.

Самолет-биле чоруур деп турар болза, авиабилет садып алыр мурнунда авиакомпания-биле дорт харылзажыры чугула. Поездилен чоруур дээн болза, Россияның демир-орук сайтызынга бүрүткедип алгаш, чоруур маршрутун, ай-хүнүн, поездиниң вагонун, олудун шилип алыр. Чиигелдези-биле билет алырын ол сервисер саналдаарга, Социал фондунуң берген орук талонунуң дугаарын, паспорт биле СНИЛС медээлерин кири бижир.

Билетти кассадан садып алырынга чаңчыга берген болза, кассирге чеде бергеш, «Чиигелделиг мен» — деп чугаалааш, талонунуң дугаарын айтып бээр.

Хоорайлар аразынга аргыжар автотранспорт-биле чоруурда, Социал фондунуң берген документизин кассага көргүскөш, ону билет-биле орнап алыр.

«Бөлүк социал хандырылгандан» ойталааш, ооң орунунга акша-хөреңги алырын шийтпирлээн улус орукка халас чоруур чиигелдени ажыглап шыдавас.

Социал фондунан талон албайн, боттары билет садып алган улустуң орук чарыгдалының өртээниң орун төлөп бээр хойлуудулгада көрдүмз.

Регионалдыг контакт-төвүнүң харылзажыр телефону: 8-800-200-0543.

/ Р. ДЕМЧИК белеткээн.

Төлөвилел киржикчилерин көвүдөдир

Тывада «Улусчу картофель» губернатор төлөвилелиниң киржикчилеринге ногаа культуразының үрезиннерин үлөп эгелээн. Төлөвилелдин негелдези-биле, хөй ажы-төлдүг өг-бүлө бүрүзү 50 кил картошка үрезини биле ногаалар үрезиннерин алыр. Муниципалдыг чагырга черлери садып алганы үрезиннерин үлээр. Республиканың Күш-ажыл болгаш социал политика яамызының медээзи-биле алырга, ол ажылды чамдык кожууннар чорутпаан. Тываның Баштыны Владислав Ховалыг шупту киржикчилерни үрезиннер-биле хандырып, белеткел ажылдарын доозарын саадап турар кожуун чагырыкчыларындан негээн.

Владислав Ховалыг черде бажыңныг кижилер бүрүзү «борщ түүн» тарыыр уjurлуг деп бодалын илереткен: «Экологтуг арыг ногааларның дүжүдүн алыр. Ынчангаш чылдың-на «Улусчу картофель» төлөвилелди ажилдадып, чаңгыс чер чурттугларывыс боттарының черинге огородту тарып өстүрер кылдыр, үрезиннерни үлөп турар бис».

Херек чүггө дүжүттү ажаап, шыг-

жап алырында эвес деп, губернатор демдеглээн. Картофельди болгаш ногаалар тарыыры өг-бүлениң күш-ажыл кижизидилгезинге дээштиг арга болгаш чаңчыл деп, Владислав Ховалыг демдеглээн: «Бодунуң күш-ажылының түннелин херек кырында көөр кылдыр, ажы-төлдү Интернеттен хооруп, ажылга өөренир кылдыр оларны эвилелдеп, каттыштырар».

Бөгүннүү-биле алырга, Ак-Довурак хоорайның, Барыын-Хемчик, Тес-Хем база Бай-Тайга кожуун чагыргалары картофель үрезини алыр керээлер чарбаанын Күш-ажыл яамызы дыңнаткан. Бо черлер ниитизи-биле 1942 өг-бүлени, азы төлөвилел киржикчилериниң 23 хуузу карто-

фель үрезини-биле хандырап уjurлуг. Май 19-ка чедир күрүнө деткимчеи алыр шупту өг-бүлелер үрезиннер-биле хандырып турар уjurлуг деп, Владислав Ховалыг тодаргай хуусааны айтыпкан. Ол үеге чедир губернатор төлөвилелиниң киржикчилериниң төнчү даңзызын тургузар.

Майның эге хонуктарында хар чагганындан республикада чакы тарылга ажылдары орайтап турар. Ыңдыг болзажок, ажыл-агыйлар тараа болгаш ногаа

культураларының тарылгазынче кирген. Республиканың Көдээ ажыл-агый яамызының дыңнатканы-биле, май 12-ге чедир 87 га черде картофельди олурткан, азы планның 4,8 хуузу болур. Барыын-Хемчик биле Кызыл кожууннарның ажыл-агыйлары «ийи хлебтиң» тарылгазынче кирген. Эрткен чылын «Улусчу картофель» төлөвилели 22,5 муң хире өг-бүлени хаара туткан. Республиканың эрге-чагыргазы 7,5 млн ажыг рубльди тускайлаан. Бо чылын оон-даа хөй өг-бүлелерни эвилелдээр сорулга салдырган.

/ Тыва Чазакты медээлеринде

Улуг-Хемде “Улусчу картофель”

Улуг-Хем кожуунда картофель үрезини-биле дузалаар төлөвилелдин боттанып турарының дугайында кожуун чагырыкчызының социал политика талазы-биле оралакчызы Михаил Даспак таныштырды.

Ук кожуунуң девискээринге огород ажылының хемчеглериниң баш удур бадылаттыг планны өзугаар март айдан эгелеп белеткел ажылдары эгелей берген. Каш өг-бүлөде картофель үрезини бар-чогун демдегеп, социал дуза херек өг-бүлелерни тодарадып санаан. «Улусчу картофель» губернатор төлөвилелин боттандыраары-биле кожуун чагыргазы тускай хемчеглер планын бадылаар дугайында доктаалды үндүргөн. Төлөвилелдин паспортун 2023 чылдың апрель 14-те бадылаан. Ук ажылды чорударын суму чагыргаларының социал политика талазы-биле оралакчыларынга дааскан. Ол ышкаш эвээш хөреңгилег өг-бүлелерге дуза кадарын, картофельди үе-шаанда олуртурун болгаш ооң дүжүдүнүн ажаалдазын хайгаараары-биле агитквартира кежигүннерин, Херээженнер болгаш Адалар чөвүлелдерин быжыглаан.

“Улусчу картофель” губернатор төлөвилелинге кызыгаарланып, кожуунуң бюджетинден 1216,0 муң рубль көрдүнгөн. Сумуларда үрезин алыкчыларының даңзызын тургузар ажылдарны чоруткан. Хууда сайгарлыкчы Радмир Сат, тараачын фермер ажыл-агыйлыг Владимир Тюлюш олар 1 кг картофель үрезинин 40 рубльге садар күзелин илереткен.

2852 эвээш хөреңгилег өг-бүлелер аразындан амгы үеде 1523 өг-бүлениң бодунуң курлавырында картофель үрезини бар, а 1329-у картофель үрезинин хереклеп турар. Оларның аразында чүггө эвээш хөреңгилег өг-бүлелер эвес, а тускай шериг операциязының киржикчилериниң өг-бүлелери база кирип турар. Эң хөй төлөвилел киржикчилери Шагаан-Арыг хоорайда 463 кижилер болуп турар. Хайыраканда — 229, Арыг-Үзүүнде — 150, Торгалыгда — 124, Ишти-Хемде — 72, Арысканда — 64, Ийи-Талда — 61, Арыг-Бажында — 60, Чаатыда — 56, Эйлиг-Хемде — 50 киржикчи бар. Үрезин алыкчылары картофельди алгаш, боттарының огородтарынга тарыыр болганнар. Ук ажылды чагырга ажылдакчылары, херээженнер чөвүлелдери, агитквартирларның идепкейжи кежигүннери болгаш сумуларда депутаттар хыналдага алыр болганнар.

“Улусчу картофель” төлөвилелиниң ачызында картофель болгаш өске-даа ногаа культуразы тарыыр шөл 13,3 га улгаткан.

Улуг-Хем кожуунуң девискээринде ниитизи-биле 41 км хемчээлдиг 13 арык бар. Бо хуннерде ук арыктарны аштап-арыглаар ажылдар уламчылап турар. Ниитизи-биле 87 кудук шупту ажылдап турар. Суггарылга ажылдары чорударынга эптиг байдалды май эгезинде-ле тургускан.

“Улусчу картофель” төлөвилелиниң киржикчилеринге дуза чедирери-биле Улуг-Хем кожуунда 87 трактор бар. Оларның 67-зи хууда кижилерде, а 21-и көдээ ажыл-агый барааннары бүдүрүп турар хамааттыларда.

Хөй кезиинде үрезин бар

Республиканың девискээринде “Улусчу картофель” губернатор төлөвилелиниң боттанылганы чоруп турар.

Бии-хем кожуунда ниитизи-биле 3379 өреге, 4003 өг-бүлө бар. Ооң иштинде 630 эвээш хөреңгилег өг-бүлелер бар. 630 эвээш хөреңгилег өг-бүлелерниң аразындан картофель үрезини хереклеп турар 148 өг-бүлени тодараткан. Арткан 482 өг-бүлениң курлавырында эрткен чылдан картофель үрезини бар болган. “Улусчу картофель” губернатор төлөвилелинче 148 өг-бүлени киригеш, даңзыны тургускаш, бадылаан.

20–30 кг картофель үрезинин эвээш хөреңгилег, хөй ажы-төлдүг өг-бүлелерге, чааскаан арткан кижилерге социал дуза кылдыр үлөп турары кончук ажыктыг. Бо төлөвилел социал байдалы чегей өг-бүлелерни деткип, оларның амыдыралының шынарын экижидип, картофель садып алыр акша-хөреңгизин камнап алыр арганы берип турар.

Картофель үрезини садып алыры-биле Бии-Хем кожуунуң чагыргазы “Идегелдин чери” көдээ ажыл-агый хереклеп кооперативи-биле 4,6 тонна үрезин садып алыры-биле 115 000 рубльге керээни чарган. 2023 чылдың май 15-тен тура кожуунуң сумуларынга болгаш Туран хоорайга картофель үрезинин үлөп эгелээн.

Агаар-бойдустан байдалының аайы-биле Бии-Хем кожуунга картофель олуртур ажылдар 2023 чылдың май 20-ден эгелээр.

Ол ышкаш Бии-Хем кожуунуң чагыргазы Тыва Республиканың “Россельхоз-центри-биле” ногаа үрезиннерин садып алган.

/ Чыжыргана СААЯ белеткээ.

БЫЖЫГ ТУРУШТУ ЭЭЛЕП ТУРАР

17 ортумак профес-
синал өөредилге черлери-
н кызылдың
хоойлу болгаш эконо-
мика техникумунуң баш-
кылары коллективи чеди-
ининиң ажилдап турар
коллективтерниң бирээзи.

Сургуулдарга билиг-мерге-
ли чедирер талазы-биле кол
емнер — саң-хөө болгаш
эрге-хоойлу айтырыглары-би-
чегелештир, информас-
технологиялар, банк
темазы, хоойлу-дүрүм
социал-хандырылга
ырыглары, повар база кон-
сер ажил-херээ, ол ышкаш
адырынга уруглар,
дарны өөредип турар.
Өөлгү чылдарда Кызыл-
эрге-хоойлу болгаш
экономика техникумун 1987
да Новосибирскиниң

Совет кооперация болгаш
садыг талазы-биле өөредилге
черин, а 1999 чылда РФ-тиң
Төп хереглекчилер эвилели-
ниң Москвада университетин
дооскан Ольга Кондрашова
билдиги удуртуп эгелээн.

Техникумнуң башкылары
болгаш сургуулдары Кызыл
хоорай болгаш республика
чергелиг, ол ышкаш Бүгү-рос-
сия, ол хамаанчок делегей
чергелиг мөөрейлер, фес-
тивальдарның идепкейлиг
киржикчилери. Чоокта чаа
Ада-чурттуң Улуг дайынынга
Тиилелгениң 78 чылдааны
таварыштыр бирги курстун
сургуулдарының аразынга
шериг-патриотчу "Зарница"
оюнун эрттирген.

Ооң түнелинде, бирги
шаңналга 906, ийги-үшкү чер-
лерге 901 — 903 бөлүктөрнүң сур-
гуулдары төлөтпиг болганнар.

Угаан-медерел сай-
зырадыр, инерактивтиг
квест оюнга уруглар, оол-
дар улуг сонургал-биле
киришкен.

Кызылдың эрге-хоойлу
болгаш экономика технику-
мунуң башкысы Надежда
Ооржак "100 методиктиг
ажылдар — 2023" деп Рос-
сия чергелиг мөөрейге "Ие
капиталы" деп практиктиг
кичээлдерге ажыглаар мето-
диктиг ажылын кириштир-
геш, 2-ги чергениң дипло-
му-биле шаңнаткан.

"Амгы үениң чидиг
айтырыглары" деп темалыг
сургуулдарның эртем-прак-
тиктиг конференциязынга
1-ги курсчу Орлана Сандык
бирги черни бүзүрелди-би-
ле чаалап алган. "Эрге-хоой-
лу ажил-чорудулгазы" деп
мергежилде өөренип турар

сургуулду ИХЯ-ның Истелге
эргелелиниң хоочуну, дээди
мергежилдиг юрист башкы
Валентина Каштак удуртуп,
баштап белеткээн.

База-ла Улуг Тиилелгениң
78 чылдаанынга турас-
кааткан шериг-патриотчу
ырыларның "Тиилелгениң
ноталары" деп фестивалын-
га "Сагыш-сеткилди хөлзе-
дир ырлап күүсеткени" деп
номинацияга техникумнуң
сургуулу Ай-Кат Намчак-оол
шылгараан.

Делегей чергелиг "Төөгү
болгаш чер-чурт шинчиле-
ли" деп эртем-шинчилел
конференциязынга Джиг-
мед Танзы-Белек 3-кү чер-
гениң дипломунга төлөтпиг
болган. Төөгү эртемниң
салымныг сургуулду Ал-
дан-Маадыр аттыг музей-
ниң салбыры, "Политиктиг
репрессия, шаажылаалга
таварышканнар" музейниң
эргелекчизи Шолбан Оор-
жак белеткеп, эртем удур-
тукчузу болган.

Эртем-шинчилел конфе-
ренцияларындан аңгыда,
спортчу хемчеглерге, ооң-би-
ле чергелештир хөй-ниити
ажылдарында база идепкей-

лиг башкыларның болгаш
сургуулдарның хөй-хөй
чедишкениннениң бо дээр-
ге чүгле эвээш кезии-дир.
Тыва Республиканың өөре-
дилге адырында база бир
быжыг турушту бүзүрелди-
биле ээлеп турар ортумак
өөредилге чери моон-даа
соңгаар сайзыраар дээрзи
билдингир.

Кызылдың эрге-хоойлу
болгаш экономика техникуму
прокуратура, ИХЯ, Феде-
ралдыг кеземче күүседир
талазы-биле эргелел, Онза
байдалдар яамызы, Суд
приставтары дээш өске-даа
эрге-хоойлу органнары-биле
быжыг харылзаалыг ажил-
дап турар. Ооң бадыткалы
ИХЯ-ның хоочуннарынга
компьютер билиглериниң та-
лазы-биле мөөрейни эрттир-
гени болур. Полиция, истелге
адырының хоочуннары,
халажылгада полковниктер
Чодураа Түметеевна Донгак,
Марат-оол Идамович Ондар,
Тоня Доржуевна Авыда дээш
оон-даа өске хоочуннар аңаа
идепкейлиг киришкен.

/ Валентина КАШТАК,
эрге-хоойлу эртемнериниң
башкызы.

РТИСТ-ДАА, ЧОГААЛЧЫ-ДАА БОЛУ БЭЭР БИС

редилге шугумда ажил-
чоруур башкыларның
зында бир онзагай,
ы-бүрү талааларлыг,
и-даа, хөглүг-даа мер-
ил — эге класс башкы-
-бичии курзукпайларның
едилгеге сонургалын
рар дээш, херек болза
артизи-даа болу бээр,
алчы-даа апаар бис. Ын-
аш эге школа башкызы
ге-ле бүгү талазы-биле
егленген, сагынгыр-ты-
ыр, уран талантылыг,
не кол чүве — уруглар-
нак кижилер болур.

дүмнүң ниити башкы
ым 24 чыл ажа дүш-
к. Мөген-Бүрен орту-
школазынга эге класс
ызы болуп ажилдааш,
ргининден беш удаа
тарны үдеп үндүргеш,
үеде алды дугаар алган
ым бо өөредилге чылын-
е школы доозуп турар.
а чылдарда ажилдааш,
т өөреникчилерге
ышпаан дээр: олут
тенекпейлер, ылым-
и томаанныглары-даа,
чүвеге киржиксээр
ырлары-даа бар. Олар-

ның шуптузунга башкы киж
бодунуң төлдери дег ынак
болуп, эртемнерниң эге ча-
дазынга өөредип-кижизидер.
"Баштайгы башкым" — дээш,
ужуражып, чугаалажып кээр
өөреникчилерим аразында
дээди эртем-билиг чедип
алгаш, эки ажил-агыйлыг
ажылдап чоруурлары кайы
хөй. Ол өөрүнчүг болбайн
канчаар. Ынчалза-даа сөөлгү
үеде башкыларны кады-
ның байдалы-биле «онзагай»
уругларның көвүдөп турары
дүвүредип турар. Чүге ындыг
болуп турарыл? Ижип-чип
турар аш-чеминде бе, агаар-
бойдустун өскерлип турарын-
да бе, ада-иениң кадында
бе, ниити амыдыралдың сай-
зыралынга салдарлыг өске-
даа чылдаганнарда бе? Бо
айтырыгга харыны эмчилер,
эртемденнер-ле тывар боор.

Бодумнун дуржулгамда
ийи удаа тускай эдилгелиг
(коррекционный) класс-биле
ажылдаан мен. Ол класстар-
да «онзагай» уруглар-биле
ажылдаары, анаа башкы-
лаашкындан көңүс өске
дээрзин башкылар билдир.
Эгезинде ындыг класс-биле
ажылдаары меңээ база белен

эвес болган. Удур өөренип,
дуржулгалыг башкылардан
арга-сүмө ап тургаш, чоорту
эвинче кирип, уругларның
аажы-чаңынга, билиг тала-
зы-биле деңгелинге, эмчиниң
кадының аайы-биле берген
сүмелеринге, өг-бүлезинде
социал байдалынга болгаш
школада оларга таарыштыр
тургустунган эптиг байдал-
дарга бүрүнү-биле чагыртып
ажылдавас болза, херек чогу-
вас. Ынчалдыр арганы дилеп,
тып тургаш, ол клазымны
база доостурган мен. Ам ол
доозукчуларым уран чүүлге,
машина-техникага, хол-биле
аргыыр-даараарынга сунду-
гуп, боттарының салым-ча-
яанын тып, республиканың
аңгы-аңгы булуңнарында
ниитилелдин бүрүн эргелиг
төлээлери болуп ажилдап
чорууру өөрүнчүг.

Кадыының байдалы-биле
«онзагай» уругларже сөөл-
гү үеде кичээнгей улгадып
турары кончуг эки. Олар
өске эштери-биле бир деңге
школада өөренип турар. Ийе,
орус дыл, сан дээн чижектиг
кол эртемнерде чайынналчак
чедишкенин көргүзүп шы-
давас-даа болза, холу-биле

тудуп, кылыр мергежилгелер,
онаалгаларга сонургалы
улуг. Ол ышкаш «онзагай»
уруглар ырлаар, самнаарын-
га аажок сундулуг болурун
эскерген мен. Ынчангаш
янзы-бүрү мөөрейлерге
кириштирип, уругларның ол
салым-чаяанын улам сайзы-
радып, сонургалын оттура-
ры чугула.

Мында ада-иелерниң
дорт киржилгези албан.
"Тускай" ажы-төлдери-
вистиң аажы-чаңы чамдыкта бил-
динмейн-даа баар. Ынчал-
за-даа шыдамык болуп, хей
кижи-дир, дораан үрөп алыр
дээрзин ара соксавайн,
сонургалының аайы-биле
херек чүүлдерни үргүлчү са-
дып берип турары күзенчиг.
Бир хүн үрээш, октапкан-дыр,
а даарта сонургалы катап
оттуп кээп болур. Ынчангаш
ол ажы-төлүвүстүн келир
үеде салым-чолу башкы
биле ада-иениң сырый
харылзаазындан, херек үеде
шын шиитпирни хүлээп би-
лиринден дыка хамааржыр.
Чүгле ынчан «онзагай» өөре-
никчилеривисти шын орукче
углап-баштап, оларның со-
нуургалын тодарадып, келир

үеде сайзыралын чедип ап
болур бис. Чамдык ада-иелер
шак ындыг уруг-дарыындан
шала чөгенген хевирлиг,
"шаа ол кижини, ам канчаар"
дээн бодалдарга бастырып,
уругнуң хөгжүүрүнге шапта-
раазынын тургузуп кээри
хомуданчыг. Уруг база көрүп,
билип турар болгай. Бир эвес
ада-иези уруунга бүзүрелин
көргүзүп, кезээде ону деткип
турар болза, ынчан олар өске
эштеринден чыдып калбас
дээш, бурунгаар чүткүлдүг
болур. "Кандыг-даа болза
ажы-төлүңерге ынак бо-
луңар!" — деп катап-катап
ада-иелерге чугаалаксаар-
дыр мен.

Ээлчеглиг өөредилге
чылы удавас доостур. Бис-
тиң школавыстың «онзагай»
өөреникчилериниң чедиш-
киннери-база эвээш эвес.
Янзы-бүрү школа, суму,
кожуун чергелиг мөөрейлер-
ге идепкейли-биле киржип,
шаңналдыг черлерни алган-
нар хөй. Оларның хей-ады
бедип, чуртталгада туружу
быжыгып, чараш чүүлче
сонургалы улам күште-
лир дээрзинге бүзүрелим
улуг.

/ Клариса УСПУН,
Мөген-Бүрен школының
башкызы.

Казах фильм тиилекчи болган

Тывага май 12-ден 14-ке чедир ТР-нің Культура яамызы болгаш Тываның Камбы-лама эргелелинің, Чогаадыкчы үлетпүрлер школазы болгаш "Улан УФК" регионалдыг хөй-ниити организациязының деткимчези-биле II-ги Делегей чергелиг сарыг шажын кинофестивалы болуп эрткен. Аңаа Россияның 28 регионундан болгаш делегей-ниң 6 күрүнеси киришкен.

Каш хонук дургузунда фестиваль киржикчилери ниитизи-биле 34 фильмин көргөн. Тывадан бо удаада фестивальга 10 фильмин кириштирген.

Оон аңгыда Делегей чергелиг "Хөөмей" академиязының баазаында ажыттыг Чогаадыкчы үлетпүрлер школазынга семинарлар болгаш мастер-класстарны российжи режиссерлар эрттирген. Фестивальдың хемчеглериниң аразында бир солун болган чүүл, бир дугаар профессионал тыва оператор Шамиль Седен-оолдун 75 чыл оюнга тураскааткан "Хайыракан — ыдык даг", "Зона затопления" деп тырттырган фильмнерин

көрүкчүлөр улуг сонугал-биле көргөн.

Үш хонук дургузунда болган кинофестивальдың Гран-при шаңналынга Казахстандан режиссерлар Мухамед Мамырбеков биле Азиза Заированың "Авай, мен дириг мен" деп ажылы төлөпиг болган. А Марий Эл Республикадан Андрей Огородниковтун "Евсеев. Признания ценою в жизнь" деп кинозу "Эң дээр барымдаалыг фильм" деп үнелелди алган.

Ол ышкаш фестивальдың өске-даа шаңналдыг черлеринге дараазында фильмнер төлөпиг болган:

"Эң дээр кыска фильм" номинацияга — «Девочка и улитка» (режиссер Хэлыга Эфре, Россия, Санкт-Петербург);

"Камбы-лама эргелелинің жюризиниң шиитпири-биле эң дээр фильм" номинацияга — «Королевство потерянных языков» (режиссер Дмитрий Беляев, Мария Шоклева,

Россия, Чуваш Республика);

"Камбы-лама эргелелинің жюризиниң шиитпири-биле эң дээр кыска фильм" номинацияга — «Что случилось?» (режиссер Шини, Россия, Тыва Республика);

"Эң дээр сарыг шажын дугайында барымдаалыг фильм" номинацияга — «Океан, яrho и черепаха» (режиссер Владимир Асмирко, Россия, Москва);

"Эң дээр режиссура" номинацияга — «Гильза»

фильмнің режиссеру Динара Абдраштова, Россия, Башкортостан Республика);

"Эң дээр оператор" номинацияга — «Капкан» деп фильм оператору Виктор Крылов (Россия, Москва);

"Эң дээр актер" номинацияга — Баир Ходжиев («Заметки Манджика. На краю степи» фильм, Россия, Калмык Республика);

"Эң дээр актриса" номинацияга — Марьям Ибрагимова («Фарида» фильм Россия, Азербайджан);

"Эң дээр хөгжүм" номинацияга — «Конгурей» фильм (композитор Алексей Ховалы, режиссер Андрей Томашевский, Россия, Москва) тиилек болган.

Фестивальдың дараазында тускай шаңналдарында:

"Эң дээр көрүштүг шиитпир" — «Конгурей» фильм (режиссер Андрей Томашевский, Россия, Москва);

"Тускай чогаадыкчы туруш" — «Хомустун кыйгызы» фильм (режиссер Алик Тюлюк, Россия, Тыва Республика) шаңнаткан.

/ Бистиң кр

| СПОРТ |

Чеди-Хөлге «Таңды-Уула кубогу»

Эрткен субботада, май 13-те, Чеди-Хөл кожуунуң Хендерге сумузуңуң девискээринде Кызыл-Тей деп черде «Таңды-Уула» деп чайлаг-турбаазага республика чергелиг шыдыраа маргылдаазы болуп эрткен.

Ада-өгбезиниң шагдан тура чайлаглап чораан олар-белчиирлиг, онзагай чурумалдыг Кызыл-Тей деп черге чайлаг-турбаазаны кожуунуң муңчу малчыны Буян Оруспай 2017 чылда ажыткан. Оон бээр ол чайлаг-турбаазага хөй санныг иштикиден, даштыкидан туристер дыштанган.

Бо чылдың ээлчеглиг турисчи сезонун «Таңды-Уу-

ла кубогу» деп республика чергелиг шыдыраа маргылдаазы-биле ажытканы ол.

Хендергениң кезек Саттардан Оруспайлар төрөлбөлүүнүң амгы салгалы ажылгыр-тудунгур ада-өгбезин дөзеп, чер-чуртун ээлеп, бай-шыырак чурттап, ажилдап чоруур деп чүвени маргылдаага киришкен бүгү республикадан шыдыраачылар көргөн.

Швейцар система-биле 9 салыг дургузунда болган дүрген ойнаар шыдыраа маргылдаазынга 14 херэзжен, 52 эр шыдыраачылар киришкен.

Херэзжен шыдыраачылар аразынга чидиг демиселдин түңнелинде, 9-тан 7 санны

алган, алыс чурту Чаа-Хөл-даа болза, ажилдап-чурттап турар чери Чеди-Хөл дээш ойнаан Айлаң Чыпсын бирги черни бүзүрелди-биле чаалап алган. Ийги черге 6,5 санныг Чөөн-Хемчиктен Саида Домбу төлөпиг болган. Кызылдан Кежикмаа Эн-ге-Маадыр 6 санныг 3 дугаар болган. Чаа-Хөлден хоочун шыдыраачы, тренер башкы Алла Кенден база 6 санныг болза-даа, немелде көргүзүлгелер-биле шаңналдыг чер кирбейн барган.

Эр улус аразынга мөөрейге республиканың аңгы-аңгы чылдарда 5 чемпиону киришкени солун болган. Оларның аразынга херэзжен улус аразынга Кызылдың 15 дугаар лицейиниң онгу классчызы, Тываның 5 дакпыр чемпиону Шуру Ондар база ойнааш, 2 дугаар черни алган. Шуруну херэзжен шыдыраачылар аразында 18 хар четпээн дээш кирибейн барза-даа, маргылдааны организастаан Чаян Оруспайның шиитпири-биле ону эр улус аразында ойнаарын чөпшээрээн. Түңнелинде аңаа тускай акша шаңналын тывыскан.

Эр улус аразында 18-тен 45 харга чедир шыдыраачылар аразында бирги черни республиканың 5 дакпыр чемпиону Артыш Чүлдүм (Чөөн-Хемчик, Кызыл) чаңгыс аштырыгга таварышса-даа, бүзүрелди-биле

чаалап алган. Дыңнаары кошкак спортчулар аразында шыдыраага Россия чемпиону, спорт мастери Алдар Ооржак 6 санныг 2 дугаар болган. Өвүрден Эртине Доржу (6 санныг) аңаа немелде көргүзүлгелер-биле аштырыпкаш, 3-кү черни ээлээн.

Чадаанадан республиканың 3 дакпыр чемпиону Орлан Сарыглар 45 — 60 харлыг шыдыраачылар аразында 6,5 санныг чемпионнаан. Сүт-Хөлдүн Алдан-Маадыр төлээзи Олег Ооржак (6 санныг) ийи дугаар болган.

Чеди-Хөл кожуунуң чагырга даргазының экономика талазы-биле оралакчызы Дмитрий Оюн бо назы-хар бөлүүнге 3-кү черни ээлээн баштай улус кайгап турган. Сөөлүндө билдинип келгени-биле, Дмитрий Оюн Тываның 15 дакпыр чемпиону, улуг тренер башкы Николай Петрович Шишиниң өөреникчизи болган. Ынчалдыр маргылдааның киржикчилеринге байыр чедирип келген дарга, боду база ойнааш, шаңналдыг черге киргени база солун болган.

Алдан хар ашкан хоочуннар аразында хары угда 3 шыдыраачы 6,5 — 6,5 саннарлыг болганы-биле тиилекчилерни база-ла немелде көргүзүлгелер дузазы-биле илереткен. Ынчалдыр бирги черни Барыын-Хемчиктен

Сергей Хомушку алган. Ийги черге республика чемпиону Валерий Куулар (Өвүр) төлөпиг болган. Кызылдан архитектор, хоочун шыдыраачы Орлан Донгак дугаар черни ээлээн.

Үргүлчү-ле төрээн кожуу Улуг-Хем дээш ойнап чоруу Тываның Шыдыраа федерациязының хүндүлүг президентизи Мergen Анай-оол 6 санныг, ниитизи-биле 8 дугаар черни алза-даа, бо удаада назы-хар аайы-биле бөлүктөр аразында астыгы чыдып каан... Эзер чазар шевир болгаш Эзер-Дамдың шолла аттыг турган Сат Оруспайның акызының уулу Мergen Анай-оол, маргылдааның доктаал-саавыры боду тургускаш, аныяктары ашса-даа, боду шаңнал кирбейн баар кылдыр бижээн болган.

Буян Оруспайның арат ажил-агыының эрттирген республика чергелиг «Таңды-Уула кубогу» дээш маргылдааның тиилекчилерин шуптузун алдын медальдар тускай кубоктар, хүндүлүг бижиктер, акша шаңналдар болгаш шыырак иртер-биле шаңнаан.

Команда аайы-биле «Таңды-Уула кубогун» Чөөн-Хемчиктин шыдыраачылары чаалап алганнар.

/ Мergen Кыргыс
Авторнуң тырттырган чуруктары

Любовь Санарова: «Салым-чолумга бичии-даа хомудаваас мен»

дан чуртун сайзырадып, үнениң салгалдарына турувун дээди деңгелде ттырып бээри — кижиниң хүлээлгези. Ын-арның санынга Любовь Санарова бүрүнү-биле арыштырып болур.

Любовь Георгиевна Санарова — Тыва Республиканың А.С. Пушкин Национал ном саңы-эртм-бойдус чогаал-кылдыс эргелекчизи, китека ажылының хоо-Ол хуваалда аайы-биле ыраккы Якутиядан келген. 1974 чылда институт-тун библиотекарь болур үзел аңаа турбаанын ол байн чугаалаар, шко-ла англи дыл башкызы чыл эртемдени болук-турган. Ынчалза-даа аны дооскаш, Якутия-үрүне университетинче илдаларны дужаап шы-барган. Дараазында Бурят Республикада Сибириниң күрүне-лтура институтунун китека салбырынче кирип алган.

Каас-чараш
чурумалдыг, арыг
лыг Тываны, ооң
еткилдиг, хүн-
чел чонун магада-
аажок.

52 чылдың июль
кутияның Алдан
уң Якут деп суурга
ационалчы өг-бүлө-
дугаар кызы болуп
нген. Ачазы якут
өктүг, чолаачы,
рус, эге класстар
ы. Ол бичии тур-
омчуурунга сундулуг.

Авазы башкы турган болгаш, уругларынга сонургалының аайы-биле номнарны садып, сеткүүлдерни чагыдып берип турган. «Мурзилка», «Пионерская правда», «Уральский следопыт», «Работница», «Советская Россия», «Социалистическая Якутия» деп сеткүүлдерни номчуп чораанын Любовь Георгиевна чылы-биле сактып чугаалаар. Школачы үелеринде суурунун клувунда ном саңынче барып, номчуттунарынга аажок ынак турган. Ооң чогаал делегейинче сонургалы ынчаар төрүттүнген.

1974 чылда институт-тун библиотека салбырын чедишкенин дооскаш, ажилче чорудар хуваалда езугаар Тывага келгеш, ол-ла чылдың сентябрь 26-да А.С. Пушкин аттыг Республиканың ном саңына ажилдап эгелээн. Якутияга көөрдө, Тывага кыш орай дүжери ону кайгаткан. «Мээң чуртум Якутияга сентябрьда-ла хар чаапкан турар, а Тыва мени янзы-бүрү чараш өңнери-биле шыптыг күскү, чылыг-чырык хүнү, арыг агаары-биле уткуп алган. Аалчылар бажың «Кызылга» бир хонгаш, эртенинде ном саңына чеде берген мен. Республиканың ном саңы дыка бедик, улуг, делгем, чараш туттунган боор деп бодалдыг чеде берген мен. Чок, ындыг эвес болду» — деп, ол сактып олурар.

Ол хүнден эгелээш Тываның А.С. Пушкин аттыг Республиканың ном саңына күш-ажылче шымнып кирипкен. 1974 — 1999 чылдарда абонемент килдизинге кызымаккай эки ажылын көргүскеш, 1999 чылда эртем-бойдус килдизиниң эргелекчизи кылдыр томуйлаткан.

Любовь Георгиевнаның өскелерден ылгалы чүл? Ол дээрге күш-ажылының дептеринде «Ажылче хүлээп алган» деп чаңгыс бижиктиг. Аныяк үезинде Тывага келгеш, амды-

гаа чедир эки үре-түңнелдиг ажилдап, бодунун эртеминге бедик сонургалын, сеткилинден бердингенин бадыткап чоруур.

49 чыл ишти ажилдап чоруур Любовь Георгиевнаны кижиниң бүрүзү — өөреникчи, сургуулдардан эгелээш, эртемденнерге чедир таныыр дизе, меге эвес. Чүге дизе ол Национал ном саңының эртем-бойдус чогаалының килдизин бедик деңгелге удуртуп, хөй-хөй номчукчуларга бойдус эртемнериниң билин дамчыдып, нептереди-биле солун хемчеглерни эрттирип, хоорайның школаларының, Тываның күрүне университетиниң башкылары, аспирантылары-биле, Россияның Эртемнер академиясының Сибирде салбырының Бойдус курлавырларын комплекстиг шигээди алырының Тываның институтунун, «Убсунур ыйгылаажы» күрүнениң бойдус биосфералыг камгалал чериниң эртем ажилдакчылары-биле быжыг харылзаалыг ажилдап чоруур.

Эртем-бойдус чогаалының килдизиниң ажылының сорулгазы — бойдус эртемнериниң номнары, материалдары, статьялары-биле номчукчуларны хандыраы, ооң айтырыгларын чонга чырыдары, келир үевиң салгакчыларының билин бедидери, эртем-шинчилел ажилдакчыларына чогуур литература-биле дузалажыры, чаштарның мөзү-бүдүжүн хевирлеп, эртем-шинчилелче сонургалын оттуруп, келир үеже шын орукту айтып бээри. Любовь Георгиевна килдизинде кады ажилдап чоруур коллегалары-биле демниг сүмележи, бойдустун байлактарына хамаарышкан чуруктар болгаш чогаадыглар мөөрейлерин эрттирип, эң ажыктыг делгелгелерни килдизинге дерип, ай санында ном саңының планын езугаар

хемчеглерни, акцияларны организаастап турар.

Ооң удуртулгазы-биле А.С. Пушкин аттыг Национал ном саңында эртем-шинчилел ажилдарынче школаларның өөреникчилери болгаш институттарның, ортумак профессионал өөредилге черлериниң сургуулдарын хаара тудары-биле «Аныяк эртемниң хүннери», «Чалыы назынның экологтук школазы» деп эртем-практиктиг конференциялар чылдың-на бедик деңгелде эртип турар.

Любовь Георгиевна — ёзулуг профессионал. Ол назы-хары чеже-даа улгатса, шапкынчы үеден чыда калбайн, ооң аайы-биле чаа көрүштүг, үзел-бодалдарлыг ажилдап, билиг бедидер курстарга өөренип, аныяк-өскөн-биле арга-дуржулгазын солчуп, үлежи чорууру үлегерлиг.

Ол республика чергелиг «Тываның культуразы: эрткен болгаш амгы үези», регион чергелиг «Ажыктыг ном саңы: амгы үениң сайзыралында уран арга», делегей чергелиг «Ном саңы таварыштыр ниитилелди сайзыралынче» деп эртем-практиктиг конференцияларга, «Келир үениң ном саңы, ном саңының келир үези» деп шуулганга идепкейлиг киришкеш, библиотека ажылының өөредилгеге-даа, кижизидилгеге-даа, ниитилелге-даа кайы хире ажыктыгын шынзыткан.

2021 чылдың сентябрь 1-де 14-тен 22 харлыглар ортузунга культурлуг хемчеглерге күрүнениң акшазы-биле билеттер садып алып «Пушкин картазы» деп төлөвилелди чарлаан. А.С. Пушкин аттыг Национал ном саңының ажилдакчылары ук программада коштунуп алгаш, тематиктиг кезээлерни, юбилейлиг ужуражылгаларны, чүгле хөөмейниң база чараш чугааланырының, аргыттынып-дааранырының эвес, оон-даа өске ажыктыг мастер-класстарны, угаан болгаш күш-шыдал сайзырадыр оюннарны, уран чүүлге чаңчыктырар аян-чоруктарны эрттирип турар. «Пушкин картазы-биле»

хемчеглерни эрттиреринге Любовь Георгиевна арга-дуржулгалыын көргүзүп, дыка хөй өөреникчилерни, сургуулдарны номчулгаже хаара тудуп, оларның сонургалын чаалап алган. Ооң кылып чоруур ажил-ижин чонга көскү эвес-даа бол, ном саңына, номчукчуларга, аныяк-өскөнге, эртем ажилдакчыларына дыка улуг уjur-дузалыг.

Любовь Георгиевнаның бедик деңгелдиг мергежили, номчукчулар-биле ээлдек-эвилең ажилдап билири, үре-түңнелдиг тергин ажил-ижин күрүне шаңналдарына хөй катап төлептиг болган. Ол Тыва Республиканың А.С. Пушкин аттыг ном саңының, Тываның болгаш Россияның Культура ямаларының, Тыва Республиканың Баштыңының, Дээди Хуралдың хүндүлел бижиктери-биле, ТАР-ның 100 чылдаанынга тураскааткан юбилейлиг медаль-биле шаңнаткан.

«Тывага чаа келгеш, дыка чаныксаар, ада-иёмни, кады төрөөннеримни сактыр турдум. Чылдар эртерге чаныксаар күзелим чоорту чавырылза-даа, өскөн-төрөөн черим эргим болгаш уттундурбас. Ажылым — амыдыралымның кол өзө, сеткилимниң өөрүшкүзү, ооң аайы-биле санап четпес хөй, кандыг-даа назы-харлыг, эртем-билиглиг кижилер-биле чугаалажып, оларның үзел-бодалдарын, сагыш-сеткилин үлежи, арга-дуржулгамны солчуп чоруур мен. Кызылга чедип келген салым-чолумга бичии-даа хомудаваас мен. Каас-чараш чурумалдыг, арыг агаарлыг Тываны, ооң биче сеткилдиг, хүндүлээчел чонун магадаарым аажок. Мында өг-бүлелиг, аас-кежиктиг, бүзүрелдиг, эки эштерлиг, күзелим-аайы-биле сагыжымга тааржыр ажилдыг чурттап чоруур өөрүнчүг» — деп, Любовь Георгиевна хүлүмзүрбүшаан, чугаалап олурар.

/ Оралмаа МОМБУЛАЙ,
А.С. Пушкин аттыг Национал ном саңының редактору.

Магаданчыг
концерт

Чоокта чаа Улусчу чогаадыл-га бажыңыңа "Ындыннал-ла, сырыннал-ла, Ыраажы хем" деп солун концертти ма-гадап көрдүвүс. Тываның улустуң болгаш алдарлыг артистери база Хөндөргейниң бот-тывынгыр аныяк артистери кайгамчык солун уран талантызын бараалгаткан.

Ыраажы хемниң ыдык-тыг черлери Чин-гирлээн, Калбак-Хая аржааны, Үш-Тей, Донгуруун сарыг алаакты адап бараал-гадырга, кижиниң караанга чуруттунуп келир. Ыраажы хемниң чону ыңдындан-на салым-чаянныг кайгам-чык чон. Делегейниң дириг эртинези, улуг чогаалчы Кенин-Лопсан Монгуш, бирги херээжен чогаалчы Барыкан Донгак (мээң кырган-авам), цирк артизи Оскал-оол Сат, сыгыртыр Манчакай Сат оларны концертке хүндүлөп адаарга, чоргаарланып олур-дувус. Ылангыя башкарыкчы-ның сөс-домаа уран-чечен, чамдыктарының шола атта-рын ойзу-кыйзы чугаалаары чараш. Улуг улустуң адын чык кылдыр адавас дээр-ге-ле, ол чоннуң хүндүлээчелин көргүзүп турар. Ол аттар хүндүткелдиг болгаш уткалыг болур. Чижээлээрге, мээң кырган-авамны ойзу хун-дүлөп Дарга-Кадай деп адаар чорааннар. Улуг думчуктуг кижини Хаай, шериг эргелиг чораан кижини Комендант дээн ышкаш. Оларның шын адын безин билбес боор, а олар шола аттарын атсына берген болур.

Концертке чалгынналгаш, уран сестер бажымга шуужуп келди.

Сактып чор мен

Чалыы шаамда ойнап
өскөн ынак чуртум
Ыраажы-Хем карамайда
чуруттунду,
Талыгырда, өске черде
чорзумза-даа,
Сагымга бо-ла кирип
келгилээр-дир.

Чараш чечээн үзүп ойнап,
чодураалап,
Кады өскөн өөрлерим
сактып чор мен.
Чалыы үе база катап эргип
келир чүве болза,
Катап дужуп, ойнап-хөгөп,
хөөрөшсе.

Чурттап эрткен
чылдарымның үелери
Кызыл-хүнней бергени ол
деп бодап чор мен.
Чараш чуртум
өңгүр-каазын магадааным,
Сагымга ол-ла хевээр
артып кагды.

/ Раиса МОНГУШ.
Кызыл хоорай

Хоочунга чылыг белек

Май 5-те Тес-Хемниң Куран арбанга сураглыг чогаалчы, жур-налист өгбевис Кара-Күске Чоодунуң 87 харлаанынга турс-кааткан кончук солун хемчег эрткен. Хоочун чогаалчыга байыр чедирери-биле Тес-Хем кожуун болгаш Шуурмак суму чагыр-галарындан, Самагалдайда К-К.К. Чооду аттыг ном саңындан, Кур-Чер суурдан аалчылар төлээлеп келген. Улуг өгбө чаңгыс чер чурттуунга келген аалчылар байыр чедиришкениң чылыг-чымчак сөстөрүн болгаш суй белектерни сөңнээн.

Хемчегниң эң-не солун кезээ — Кара-Күске Чоодунуң шүлүктөрүн болгаш ырыларын күүседир

мөөрей. «Куранның энелери» ансамблиниң хоочуннары мөөрейни бедик деңгелге организаптап эрттирген.

ЮБИЛЕЙ

Школа доосканывыстан 60 чылы

Чурумалдыг Чыргакының Чыраа-Бажы суурда 11 чыл школазының 11 клазын 1963 чылда 25 кижиге — 18 уруг, 7 оол дооскан бис. Шемиден, Чыргакыдан, Чыраа-Бажы суурдан өөре-никчилер өөренип турган бис. Оон бээр таптыг-ла 60 чыл эрткен. Школаның төөгүзүндө бир-ле дугаар мөңгүн медальды Тибора Сарыглар (Донгак) алган.

2023 чылды Башкының болгаш дагдыныкчының чылы кылдыр чарлаан. Юбилейлиг чылывыста башкыларывыс дугайында сактышкынны бижидим.

Тыва АССР-ниң Улус өөредилгезиниң сайыды Бо-рис Болдур-оолдуң дужаа-лы-биле 1962 чыл дың июль 5-тен Олег Шириндывини директорга томуйлаан. Ол СЭКП Төп комитетиниң чанында партияның Дээди школазының 2 аңгы факуль-тедин 2 катап дооскан. Алыс боду партияга ажилдап турган болгаш, ада-иелер-ни, өөреникчилерин, кол-легаларын, суурнуң чонун хүндүлөп билир, топтуг-то-маанныг, мөзү-бүдүштүг башкы болду. Олег Оспаевич чоннуң хүндүткелин дораан чаалап алган.

Саян артындан келген башкыларга школага чурт-

таар оран-саваны тып, хайгааралынга ап, сагыш човаар турган. Олег Оспа-евич төөгү биле ниитилел эртемниң башкызы турган. Орус дыл болгаш чогаалды Валентина Комарова өөре-дип турган. Ол шүлүктөрү, поэмалары шээжи-биле билир, чаңгыс-даа ном көр-бес турган. Бисти дыка эки өөредип турган.

Физиканы Эзир-оол Андреевич Куулар, хими-яны Демир-оол Хертек-ович, Альберт Николаевич Бабушкин математиканы өөретишаан, клазывыс удуртукчузу турду. Бурят омактыг Балтаханов, өөнүң ишти орус башкы Шестако-ва, Чүлдүм (Ооржак) Ирина Ивановна, Мандык Маа-дыр-оолович Донгак, өөнүң ишти Куру-маа Ёнзаковна, күш-куль-тураны Кошкар-ов, Симаков, Кустов, Киви, Чүл-дүм, Чап дээш оон-даа өске башкылар бисти өөредип турган. Ол үеде башкылары-выстың чагыг-сөзүн болгаш даалгазын хоойлу-биле дөмей сагыыр, күүсе-дир турган бис. Оларны хүндүлээр, олардан сестир турган бис.

Өөреникчилерниң бүдүрүлгө бригадазын Ставропольдуң арга-дур-жулгазын өөренип көргөн Григорий Чүлдүмович Кан-

Куранның төлөптүг чурт-такчылары, күш-ажылдың хоочуннары Алдын-кыс Ком-бу, Биче-оол Соян, Оюмаа Аракчаа, Нина Чамдыылай, Марина Упсаар база Кур-Чер, Шуурмак сумулардан келген школачылар мөөрейге идеп-кейлиг киришкеннер. Ою-маа Чорбаевна хөй чылдар дургузунда уруглар садынга ажилдап чораан болгаш, Ч. Кара-Күскениң чаштарга бижээн ырыларын күүсет-кени, Биче-оол Даяевич Кара-Күске Күнзековичиге турскаадып бижээн шүлүк-

терин номчуп бергени чы-ганнарны аажок сонугу-дып хөглеткен.

Төрүттүнген хүнүн мын-дыг чылыг-чымчак байдалга демдеглеп эрттиргенинге чогаалчы дыка өөрүп, дыш-нып алган. Аалчыларының берген белектериниң аразы-дан куранчыларның сөңнэ-белээ — чылыг хөрөктөш, мага-бодун чылдып, сагыш-сеткилинге уттундурбас сак-тышкынны арттырар боор.

/ Арслан АРАКЧЫ

Авторнуң тырттыра чурукта

чыр-оол удуртуп эгелээн. Ону улаштыр Василий Тевек-оолович Санчы удурткан. Ол ынчан телевизор чок, СЭКП-ниң съезд ажыдыш-кынын Алдын-оол Эртине-вич Сат башкывыстың ра-диоприемнигинден дыңнаар турган бис.

Школа дооскан чаңгыс-классчыларывыстан эвээш кижилер арткан бис. Чадаанада — Вален-тина Кокейевна Ооржак (Куулар), Клара Монгушевна Кенден (Айдың-оол), база мен Виктория Кууларовна Пюрюна, Шемиде — Клара Дамбаалановна Кара-Сал, Кызылда — Дадар-оол Серен-Доржуевич Куулар, Досумаа Байырсановна Монгуш, Бижиктиг-Хая-да — Кара-кыс, Межегейде — Саяаты Лопсанович Куулар арттывыс.

Бистиң клазывыска чогаалчы, радио ажил-дакчызы Көжелдей Борбак-оолович Монгуш, физи-ка-математика башкызы Октанмайн Орус-оолович Монгуш, Владимир Ондар-ович Бырыннай, Мөңгүн-оол Александрович Өлзей-оол, Чадаана хоорайның чагырыкчызы Калдар-оол Комбуевич Куулар кады өөренип турган эштеривис шагда-ла өске оранче чоруп-каннар.

Оюмаа Содунамовна Монгуш дээди эртемниг мал эмчизи, өске уруглар колдуунда башкы эртемни турганнар.

Школага өөреникчилер-ниң бүдүрүлгө бригадазын ажилдаар турган бис. Оюмаа биле иелээн хаван база азы-рап турдувус. Часкы дышта-нылга үезинде тайгага токт-белеткеп турган бис. Бир-хүн ыяш ужуруп турувуста, дыт бир эживисти бажып-Хар улуг болгаш, анаа болта Хову-шөлдүң дажын ашта-тараа тарыырынга белетке-хараганнарын тура тырттып чордувус.

Школаның бүдүрүлгө бригадазының кежигүннери кижи республиканың бир-следунга база киришкен бис. Ол үеде хөгжүм-шини театрынга, амгы үеде фи-лармонияның бажыңыга хемчеглер болуп турган. Аңаа Күш-ажылдың Мааде-ры Ооржак Чываажыкович Лопсанчап: «Күш-ажыл ки-жини каастаар, ажилга ына-болуңар» деп чагып турга-нын ам-даа утпайн чоруу-мен. Школа доосканывыста бээр 60 чыл болур оюнда төрээн школавыска кызыл бараалгап чедерин бодап тур бис.

/ Виктория ПЮРЮНА
1963 чылдың доозукчу

Межрегиональная универсальная выставка-ярмарка

ЕНИСЕЙ ЭКСПО – 2023

Г. КЫЗЫЛ

УСК «Субедей»

19-21 мая

Товары народного потребления. Одежда, обувь
Здоровье и красота. Спорт, туризм, гостеприимство
Продукты питания. Сельхозпродукция. Технологии
Строительство. Энергетика. Техника и оборудование

УСК SERVICE

Выставочная компания Сибэкспосервис

Тел. (383) 335-63-50, +7-913-790-70-72

e-mail: vksses@yandex.ru, www.ses.net.ru

РЕКЛАМА

ЦЕНТР ПОСУДЫ И ТЕКСТИЛЯ

ОТКРЫТИЕ
20 мая

ПОДАРОК НА 300 ТЫСЯЧ

Сковороды

от 199

Мантоварки

от 999

скидки до
-50%

Срок акции 20.05.2023г. Подробности об организаторе мероприятия, о правилах его проведения, количестве призов или выигрышей по результатам такого мероприятия, сроках, месте и порядке их получения: у продавцов-консультантов. Количество призов ограничено. г. Красноярск, ИП Спирidonov Алексей Дмитриевич ИНН 246004210716 ОГРН 31824580006252

ИНТЕРНАЦИОНАЛЬНАЯ, 112

РЕКЛАМА

РЕКЛАМА

Дүктү хүлээп эгелээн

«Дүктүн баштайгы
болбаазырадылгазынын
талазы-биле цехти
тургузары» деп
инвестициялыг
төлевилелди
«Сергеихинский
текстиль» деп
акционерлиг ниитилел
боттандырып турар.

Бо ажилды Тыва
Республиканың бот-
тускайлаң социал-эко-
номиктиг хөгжүлденин
программазын 2020–2024
чылда боттандыра шугу-
му-биле кылып турар.

«Сергеихинский тек-
стиль» деп акционерлиг
ниитилел чурттагы чон-
дан дүктү хүлээп эгелээн.

Адреси: Кызыл хоо-
рай, Калинин кудумчузу,
базың 27/1 (барың тала-
зы), Индустриалдыг парк
девискээри.

Тыва Республиканың ко-
жууннарында дүк хүлээр
пунктуларның болгаш
дүктүн өртег-үнезиниң ду-
гайында тодаргай медээ
билип алыр дизе, харыл-
зажыр телефоннары:
8-901-017-66-49;
8-983-591-73-72;
8-923-010-04-77.

РЕКЛАМА

Медиахолдинг Тыва-медиа- групп предоставляет следующие услуги:

- Музыкальное по-
здвление (хөгжүмнүг
байыр) на телеканале
«Тува 24»;
- Реклама в газетах:
«Тувинская правда»,
«Шын», «Сылдысчы-
гаш», «Тываның анык-
тары» (с дублированием
в социальных сетях);
- Реклама на радио
«Звезда-Кызыл» 104,4
FM
- Изготовление сувенир-
ной продукции (футбол-
ки, стаканы, буклеты и
т.д.);
- Размещение платных
услуг на сайте ИА «Тыва-
медиагрупп».

Отдел продвижения и про-
даж находится по адресу
г. Кызыл ул. Красноар-
мейская, д. 100, 309 каби-
нет, тел. 8(39422) 2-18-10
сот. 8-923-267-07-49

РЕКЛАМА

Бо чылдың эгезинден тура республикада 35,6 муң ажыг уругларның ада-иелери, 1,9 муң иштиг херээжен улус чаңгыс аай пособиени ап турар.

Өг-бүлелерге бо үениң дургузунда 1 миллиард ажыг рубльди шилчиткен дээрзин Россияның Социал фондузунуң Тывада салбыры дыңнадып турар.

Ажы-төлдүг өг-бүлелерниң амыдырап-чурттаарында дузалап, күрүнениң талазындан деткимче кылдыр 0—3 харлыг, 3—7 харлыг, 8—17 харлыг уругларга, иштиг херээжен улуска ай санында берип турган дузаламчы акшаны «чаңгыс аай пособие» кылдыр өскерткен.

Чаңгыс аай пособиени ажы-төлдүг өг-бүлелерге, удавас ава болур улуска бээр. Ону томуйлаарда, өг-бүлөде кижилер бүрүзүнүң амыдыраарында көрдүнгөн акша орулгазының кудуку хемчээлинге даяныр. Республикада бичии уругларга бир айда ооң хемчээли — 14 433 рубль, а ажылдап шыдаар улуг кижилерге — 15 826 рубль кылдыр бадылаан.

Чаңгыс аай пособиеге — 1 миллиард ажыг рубль

Бир эвес 3—7 харлыг, 8—17 харлыг уругларның 2022 чыл-

да томуйлаан пособиениң хуусаазы доосту бээр болза,

чаңгыс аай пособие бээриниң дугайында билдиришкн

» Социал фонду-
нуң регионалдыг сал-
бырының специалис-
тери-биле сүмележит
тодаргай медээлерни
тайылбырладып ап
болур.

Регионалдыг кон-
такт-төвүнүн хары-
зажыр телефону:
8-800-200-0543.

бижиир.
Билдиришкнни Күрүн-
ачы-дузаның Госуслуги
порталын таварыштыр чор-
дар. Оон аңгыда, Тывада Со-
циал фондунуң салбырының
клиентилер-биле ажылдап
албанынга азы МФЦ төвүн
барып четкеш, билдириш-
кнни кирип болур.

экология

Боктуг хөрзүннү лабораторияга хынаар

Республиканың көдээ ажыл-агый черлеринге бок төп болбас дээрзин Тыва, Хакас республика-ларда болгаш Кемерово областа — Кузбасста Көдээ ажыл-агый хайгааралының эргелели дыңнадып турар.

Арыг шынарлыг хөрзүн-нүг черге бок төгери дээрге бойдуска улуг хора чедирге-ни болур. Чүге дизе, боктан хөрзүннүң чаагай шынары баксыраар. Улетпүрге бүдүрген бок артынчыларын арыг-лап-аштаан соонда безин, хөрзүннүң биезги шынарын катап тургузарында дыка хөй үе херек, рекультивация ажылынга элээн улуг эконо-миктиг чарыгдал үндүрер апаар.

Үстүндө айыттыгын албан чериниң ажылдакчылары апрельде Кызыл кожуун-

нуң чурттакчыларының чөпшээрел чок бок төп турар черлерин хынаан. Көдээ ажыл-агыйга көрдүнгөн 122 дөрбелчин метр черде бок төп турарын тодараткан.

Бок чыгган черниң адаанда хөрзүннүң тургузуунуң кайы хире баксыраанын тодарады-ры-биле, кезек хөрзүннү ап алган. Ону Кемерово хоорай-да «Дириг амытаннарның кадыкшылын камгалаар бүгү-российжи эртем-шинчилел институтунуң» лаборато-риязынче чорудупкан.

Боктуг чер участоктары-ның ээлери-биле ужурашкаш, ногаа тарып өстүрер, мал одарладыр черлерин хумага-лыг эдилээриниң дугайында тайылбырлаан.

Харысалгалыг кижилер кымыл?

Көдээ ажыл-агыйга көр-дүнгөн черлерни бокталд-

» Чер участогу-
нуң ээлери бол-

гаш өске-даа кижилер

бойдус хүрээлеңинге

хора чедирбес, ону бок-

талдырбас, хирлендир-

бес ужурлуг дээрзин РФ-

тиң Чер кодекизиниң

42-ги чүүлүнде доктаа-

дып каан.

ырбазы-биле, баш удур хайгаарал чорудар угланыш-кынныг ажылды үргүлчү чорудуп турар.

Кайы-бир девискээрде бок төп турар болза, баштай ол черниң ээзин тодарадыр. Чүге дизе, хуу чер участогунуң ээзи азы ону хөлезилеп алган улус шак ол девискээрни арыг-силиг эдилээр хүлээлге-лиг болур. РФ-тиң Чер кодекизиниң 13-кү чүүлүнде ону тодаргай айтып бижээн.

Бир эвес хуу ээзи чок, кымга-даа хамаарышпас черлерде бок төп каан болза, ол дээш харысалгалыг улус — тус черниң бот-башка-рылга органы, кожуун, суму чагыргазы болур. Чүге дизе кожуунуң, сумунуң девискээр-ринде бок аштаар ажылды

башкаар юридиктиг чер-эрге-чагырга органы болур. Ынчангаш хуу кижиге, орга-зацияга хувааттынмаан чер участогун бокталдырбайн, арыг-силиг тутары, чыгылы берген бокту аштап-арыг-лары — муниципалитеттерниң дорт хүлээлге.

Чер участогунуң хөрзүннүң химиктиг бүдү-мелдер, микроорганизмдер болгаш бок-күзүрүм-биле хирлени бээрин болдурба-че кичээнгей салырын Көдээ ажыл-агый хайгааралының эргелели сүмелеп турар.

/ Арынны Р. ДЕМЧЕ-
белетк

ШЫН

ТУРГУЗУКЧУЗУ:

"Тыва медиатрупп" ПБ
ТР-ниң КАА

Кол редактор С.Н. МОНГУШ.

Редакцияның болгаш
үндүрүкчүнүң адреси:
667000, Тыва Республика
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100,
каб. 29, 32
РЕДАКЦИЯНЫҢ

ТЕЛЕФОННАРЫ:

Редактор — 2-01-35.
Чарлал килдизи — 2-18-10
Солун чыскаакчылары:
А. К. Ооржак — 2-17-94
Корректор: Ч. Н. Мачык,
А. А. Лагбы — 2-17-94

Харылзаа, информация техноло-
гиялары болгаш массалыг комму-
никациялар адырынга хайгаарал
талазы-биле Федералдыг албан-
ның Тыва Республика талазы-би-
ле эргелели «Шын» солунну
18.10.2022 чылда бүрүткээн.
Херечилелдин дугаары —
ПИ № ТУ 24-01214
Солунну «Тываполиграф» КХН-ге

парлаан.
(Индекс: 667000. Тыва Республика,
Кызыл, Щетинкин болгаш Кравчен-
ко, 1).

Солунда парлаттыгын материал-
дарың авторларының бодал-
дары редакцияның туружу-биле
дүүшлейн барып болур. Айыт-
тыгын саннары болгаш өске-даа
фактылары, дыңнадылары дээш
авторлар боттары харыылаар.

Чагыдылга индекси:
хуу кижилерге — П6855,
организацияларга — П6860
Солун неделяда ийи катал үнер

(среда, суббота).

Номерни парлалгаже дужааганы:
график езугаар — 21.00,
херек кырында — 18.00.
Солун келбейн барганда, 2-11-52
телефонче долгаар.

Солуннуң сайтызы:
shyn.ru

Электроннуг почтазы:
shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

Тираж
3200 кезек

2023 ЧЫЛДА «ШЫН»
СОЛУННУҢ ЧАГЫДЫЛГА
ПОЧТА ДАМЧЫШТЫР —
1282,9 рубль.

БИР ЭВЕС РЕДАКЦИЯДАН
ЧАГЫДАР БОЛЗА,
ЧАРТЫК ЧЫЛДА — 864 рубль
Тел.: 8(39422)3-39-45, 2-18-10